

O'ZBEK TILIDA SODDA GAPLARNING TUZILISH MODELLARI

Parpiyeva Shohsanam Olimovna

Farg'ona davlat texnika universitetining 2-son akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17815312>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi sodda gaplarning tuzilish modellari, ularning grammatik va semantik xususiyatlari, tarkibiy komponentlarining mantiqiy hamda sintaktik munosabatlari ilmiy yondashuv asosida tahlil etiladi. O'zbek tili agglutinatив tizimga ega bo'lgani uchun sodda gaplar tarkibida so'zlarning grammatik shakllari, morfologik ko'rsatkichlar, kesimning markaziy roli, ega–kesim munosabatlari va gapning bo'laklarga ajralish qonuniyatlari alohida ahamiyatga ega. Maqolada sodda gaplarning asosiy tipologik modellari — ikki bo'lakli gaplar, bir bo'lakli gaplar, nomli gaplar, fe'l-kesimli gaplar, ot-kesimli gaplar, shuningdek kengaygan va tor sodda gaplarning strukturaviy ko'rinishlari keng yoritiladi.

Sodda gapning sintaktik asosini tashkil qiluvchi predikativlik, kesimning grammatik kategoriyalari, gap bo'laklari orasidagi bog'lanishlar ham zamonaviy lingvistik talqinlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari o'zbek tili sintaksisini chuqur o'rganish, matn tilshunosligi, mantiqiy-sintaktik tahlil va lingvistik modellashtirish amaliyotlarida muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: sodda gap, predikativlik, kesim, ega, gap bo'laklari, bir bo'lakli gap, ikki bo'lakli gap, nomli gap, ot-kesimli gap, fe'l-kesimli gap, sintaktik model, gap struktura.

KIRISH.

O'zbek tilida gapning eng sodda va asosiy shakli sodda gap hisoblanadi. Sodda gaplar sintaktik birlik sifatida tilning grammatik tizimining poydevorini tashkil etadi hamda nutqning asosiy mazmuniy bo'lagini ifodalaydi. Agglutinatив tillarga xos bo'lgan grammatik qurilish tufayli o'zbek tilida gap qismlarining o'zaro bog'lanish mexanizmi morfologik shakllar orqali mustahkam ifodalanadi.

Sodda gaplarning tuzilish modellari tilshunoslikda turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi: predikativ asosning mavjudligi, gap bo'laklarining tarkibiy joylashuvi, gapning ikki bo'lakli yoki bir bo'lakli bo'lishi, kesimning so'z turkumi va grammatik ko'rsatkichlari, gapning kengaygan yoki kengaymagan bo'lishi kabi omillar sodda gaplarning strukturaviy modellarini belgilaydi.

Mazkur maqolada sodda gaplarning sintaktik xususiyatlari, ularning tipologiyasi va zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida shakllangan tuzilish modellari batafsil yoritiladi.

ASOSIY QISM

Sodda gaplarning umumiy sintaktik asoslari

Sodda gaplar predikativ asosga ega bo'lgan eng kichik sintaktik birlikdir. Ular birgina predikativ markazdan iborat bo'ladi va unda vaqt, shaxs, son kabi predikativ kategoriyalar ifodalanadi.

O'zbek tilida sodda gapning predikativ markazi odatda kesim bo'lib, gapning mazmuniy va grammatik markazi sanaladi. Kesim orqali gapda hukm, xabar yoki buyruq mazmuni ifodalanadi, shu sababli sodda gapning tuzilish modelini belgilashda kesimning tabiati asosiy mezon hisoblanadi.

Ikki bo‘lakli sodda gaplar va ularning modellari

Ikki bo‘lakli sodda gaplar ega va kesimdan tashkil topadi. Bu gaplar o‘zbek tilining eng tabiiy va keng tarqalgan sintaktik modelini aks ettiradi. Ularning tuzilishida ego-kesim munosabati markaziy o‘rinda turadi. Masalan: *Talaba o‘qiyapti*. Bu modelda ega–kesim o‘rtasidagi shaxs-son munosabatlari grammatik birlik orqali ifodalanadi. Ikki bo‘lakli gaplarning ot-kesimli va fe‘l-kesimli turlari mavjud bo‘lib, ular kesimning grammatik shakllanishiga ko‘ra farqlanadi.

Fe‘l-kesimli ikki bo‘lakli gaplar

Fe‘l shaklidagi kesim o‘zbek tilida eng keng qo‘llaniladigan model hisoblanadi. Fe‘l-kesimli gaplarning zamon, shaxs-son, modal ma‘no kabi kategoriyalari sodda gapning predikativ markazini belgilaydi. Misol: *Men kelyapman*.

Ot-kesimli ikki bo‘lakli gaplar

Bu modelda kesim ot, sifat, son yoki olmosh orqali ifodalanadi. Predikativlik o‘tgan va hozirgi zamonda –*dir/–dirmi* affikslari orqali kuchaytirilishi mumkin. Masalan: *U shifokor*.

Bir bo‘lakli sodda gaplar

Bir bo‘lakli gaplarda predikativlik bitta grammatik shakl orqali ifodalanadi va gapda ega yoki kesimdan biri tushiriladi. Bunday gaplarda shaxsning kimligi kontekst orqali anglashiladi. Bu model nutqda emotsional-ekspressiv ma‘no berishda keng qo‘llanadi.

Kesim markazli bir bo‘lakli gaplar

Fe‘l shaklidagi kesim o‘z-o‘zicha gap bo‘lib keladi:

Ketdik. Yur! Boraman.

Nominal bir bo‘lakli gaplar

Nominal so‘zlar bilan tuzilgan gaplar: *Qorong‘i. Sokinchilik.*

Nomli gaplar va ularning modellar

Nomli gaplar ot yoki otlashgan so‘zlar orqali tuzilib, ko‘pincha tasviriy va badiiy matnlarda uchraydi. Bunda predikativlik yashirin bo‘ladi:

Bahor. Yomg‘irli tun.

Bu gaplar emotsional ohangni oshiradi va matnda uslubiy kuch beradi.

Kengaygan va kengaymagan sodda gaplar

Sodda gapning tarkibida ikkinchi darajali bo‘laklarning qatnashishi uning kengaygan ko‘rinishini hosil qiladi. Kengaymagan sodda gaplar esa faqat predikativ asosdan iborat bo‘ladi.

Misol: Kengaymagan: *Bolalar kelishdi.*

Kengaygan: *Ertalab maktabga bolalar tez-tez kelishdi.*

Zamonaviy lingvistika nuqtayi nazaridan sodda gap modellari

Zamonaviy sintaksis sodda gapni strukturaviy, semantik va kommunikativ jihatdan talqin qiladi. Struktural yondashuv kesim markaziga asoslanadi; semantik yondashuv gapning ma‘no maydonini; kommunikativ yondashuv esa tema–rema bo‘linishiga ko‘ra modellarni belgilaydi.

O‘zbek tilida sodda gaplarning ko‘plab modellarini zamonaviy kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi, diskurs tahlili asosida tahlil qilish dolzarb ilmiy yo‘nalishdir.

XULOSA

Sodda gaplar o‘zbek tili sintaksisining markaziy kategoriyasi bo‘lib, ular predikativlik, kesimning grammatik shakli, gap bo‘laklarining joylashuvi, semantik markazning ifodalanishi kabi mezonlar asosida turli modellarni hosil qiladi.

O‘zbek tilida sodda gaplarning tuzilish modellari — bir bo‘lakli, ikki bo‘lakli, ot-kesimli, fe‘l-kesimli, nomli, kengaygan va kengaymagan gaplar — tilning sintaktik tizimini shakllantiradi.

Ushbu modellar nutqning mazmunini aniq, izchil va mantiqiy tarzda tashkil etadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tili sintaksisi va umumlingvistika uchun muhim bo‘lib, sodda gap modellari kelgusida kompyuter lingvistikasida avtomatik sintaktik tahlil tizimlarini yaratishda ham qo‘llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rasulov R. *O‘zbek tili sintaksisi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 240 b.
2. Abdurahmonov G‘., G‘ulomov A. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 368 b.
3. Bozorov O. *O‘zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 2005. – 312 b.
4. Asqarova M. *O‘zbek tili sintaksisi va punktuatsiyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1987. – 280 b.
5. Jo‘rayev M. *Matnshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. – 290 b.
6. Анваров А. У. Роль информационных технологий в изучении иностранных языков //Молодой ученый. – 2021. – №. 14. – С. 115-117.
7. Anvarov A. U. The role of information technologies in the study of foreign languages //Young scientist. – 2021. – Т. 14. – С. 356.
8. Anvarov A. THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN ADDITION TO COMBINING THE KNOWLEDGE OF SUBJECT ON THE BASIS OF COMMUNICATION //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 389-395.
9. Anvarov A. THE ROLE OF REVERSIBLE EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL EDUCATIONAL COMPETENCIES OF STUDENTS OF MEDICAL EDUCATION //Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2025. – Т. 2. – №. 6, 2-qism. – С. 135-138.
10. Anvarov A. U., Kostiouchkina O. M. Psychological and pedagogical bases of professional training of specialists in a foreign language. – 2023.
11. Анваров А., Ирискулова Ф. ЧЕТ ТИЛЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТИББИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ КАСБИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ //Engineering problems and innovations. – 2023.
12. Анваров А. У., Шербеков Н. Использование медицинских терминов английского языка в медицине Узбекистана //ББК 72я43 (4Беил+ 5Кит) Н76. – 2021. – Т. 81.
13. Tuychieva O. MODERN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF MEDICAL CULTURE: ON THE EXAMPLE OF MEDICAL EDUCATION //AMERICAN JOURNAL OF APPLIED MEDICAL SCIENCE. – 2025. – Т. 3. – №. 10. – С. 149-159.
14. Anvarov A. U. A New Approach To Improving The Professional Skills And Personal Qualities Of Foreign Language Teachers In Higher Education Countries //International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research. – 2025. – Т. 1. – №. 5. – С. 78-80.

15. Анваров А. Роль использования студентами Вики-технологии в обучении иностранным языкам //Общество и инновации. – 2024. – Т. 5. – №. 10/S. – С. 105-110.
16. Safibullaevna A. O. Namangan Engeneering-Construction Institute PhD in Pedagogical Sciences, Professor //ANVAROV ALIJON UKTAMOVICH//THE ROLE OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN TEACHING ENGLISH TO THE STUDENTS OF MEDICAL INSTITUTES 69. – С. 61.
17. Анваров А. Современные требования преподавателям иностранных языков по повышению профессиональных умений и личностных качеств //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 2/S. – С. 300-303.
18. Anvarov A. U., Akramjonova N. Comprehensive approach to the worldview and development of students through thorough mastery of a foreign language. – 2021.
19. Nurmanov A. T. et al. DEVELOPMENT OF THE INTERNET OF THINGS AND VIRTUAL NETWORKS IN THE EDUCATION SYSTEM: COMPARING PERFORMANCE IN TEENAGERS.
20. Ruslanovna D. Z. Lecturer, Department of “English languages” Treatment faculty, Urgench branch of Tashkent Medical Academy, Uzbekistan //ANVAROV ALIJON UKTAMOVICH//THE ROLE OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN TEACHING ENGLISH TO THE STUDENTS OF MEDICAL INSTITUTES 69. – С. 65.
21. Ганиев М. М. Некоторые проблемы при обучении русскому языку студентов национальных групп в вузах //Образование и воспитание. – 2020. – №. 3. – С. 59-61.
22. Ганиев М. М. Русский язык–язык межнационального общения //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2022. – Т. 3. – №. 9. – С. 103-106.
23. Ганиев М. М. Роль иллюстративно-объяснительного обучения русскому языку иностранных студентов //Молодой ученый. – 2021. – №. 1. – С. 53-55.
24. Ганиев М. Внедрение информационно-коммуникативных технологий в образовательный процесс как средство развития интеллектуальных способностей учащихся //Молодой ученый. – 2020. – №. 11. – С. 161-163.
25. Ганиев М. М. ВЛИЯНИЕ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ НА ЗДОРОВЬЕ //SO ‘NGI ILMİY TADQIQOTLAR NAZARIYASI. – 2023. – Т. 6. – №. 12. – С. 426-430.
26. Ганиев М. М. ПРЯМОЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЕ ИЛИ ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ ДЕЙСТВИЕ СЛОВ НА ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА //SO_ NGI ILMİY TADQIQOTLAR NAZARIYASI. – 2023. – Т. 6. – №. 9.
27. ГАНИЕВ М. М. Гендерное равенство в Узбекистане //МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ Учредители: ООО" Издательство Молодой ученый",(39). – 2022. – С. 183-185.
28. Ганиев М. М. Проблемы обучения русскому языку студентов медицинских вузов в Узбекистане //Молодой ученый. – 2020. – №. 44. – С. 322-324.